

העיתונות ושינויים כלכליים: סיקור תכנית הייצוב והתכנית הכלכלית של נתניהו והפרשנות לה

שגיא אלבז

מילוליים וחזותיים כדי לומר משהו משמעותי על אודות משהו/מישהו או לייצג את העולם באופן משמעותי לאנשים 'אחרים' (Hall, 1997, p. 15).

לפעמים הדימויים התקשורתיים של המציאות החברתית-כלכלית מטשטשים את הגבולות שבין האמיתי ובין ייצוגו. יש הטוענים כי הייצוג במציאות הסמלית משמש בעצמו משאב של כוח (Gross, 1991). התקשורת היא זירה מרכזית לייצוג המציאות, וככזאת ראוי לשאול אם היא מדווחת רק על העובדות או מבנה עולם מסוים של משמעות (Hall, 1997). היסוד המשותף לתאוריות הייצוג הוא האמונה שקיימת מציאות שונה באופן מהותי מדימויה התקשורתיים (קמה ופירסט, 2015). לפי תפיסה זו, אמצעי תקשורת אינם מייצגים את המציאות החברתית, אלא את האידאולוגיה השלטת העומדת בבסיס פעילותם (Fiske, 1991).

אמצעי התקשורת והעיתונאים כקהילה מקצועית משפיעים באופן מכריע על הבניית המציאות הכלכלית. אמצעי התקשורת נוטים "לסדר" אירוע או קבוצה בהקשר מסוים, המדגיש פרטים אחדים ומתעלם מאלמנטים אחרים שאינם עומדים בכפיפה אחת עם הסיפור הכולל (כספי, 2001). טוד גיטלין כינה את הפרקטיקות שמבנות את השיח התקשורתי "מסגרות מדיה". מסגרות אלה הן "דפוסים קבועים של הבנה, של פרשנות, של בחירה, של הדגשה ושל הדרה המייצרות מציאות סימבולית" שאינה בהכרח אמיתית (Gitlin, 1980, pp. 6-7). במילים אחרות, ארגון השיח הכלכלי נעשה בדפוסים שחוזרים על עצמם, מאחר שאלה מאפשרים לאנשי התקשורת לארגן תופעות ואירועים בדרך שתהיה ברורה, מובנת ומוכרת לקהל הצרכנים.

ממשלות מנצלות את יכולתן לשלוט בזרם המידע ומקדמות את המסגור התקשורתי-כלכלי המועדף עליהן. התלות של כלי התקשורת בממשלה מעניקה לאחרונה יתרון ניכר על פני ידיבים פוליטיים במאבק על המשמעות (the struggle over meaning) של הסיפור החדשותי (Wolfsfeld, 1997), ובמקרה שלנו: הסיפור הכלכלי-חברתי. במאמר זה נבחן הקשר בין שינויים במדיניות כלכלית לאופי הסיקור במבנה תקשורתי משתנה. הדרך לעשות זאת היא לבחון את

מאמר זה עוסק בניתוח תכנים עיתונאיים של רפורמות כלכליות מחוללות שינוי: התכנית לייצוב המשק ב-1985 והתכנית הכלכלית של בנימין נתניהו ב-2003. תחילה מאופיינים מושאי הסיקור, יוזמי התכניות ומתנגדיהן; לאחר מכן נמתחת ביקורת על דרך סיקור המחאה נגד התוכניות הכלכליות והשביתות במשק ועל המסגור התקשורתי של פיטורי העובדים.

כלב המאמר נמצאת השאלה אם הסיקור התקשורתי של נושאי כלכלה וחברה השתנה בעקבות המעבר למדיניות כלכלית נאו-ליברלית. ההנחה במאמר היא כי הנטייה התקשורתית לדבוק בשיח כלכלי נאו-ליברלי קשורה במדיניות ממשלתית המצדדת בהפרטה ובצמצום תקציבי הרווחה. כדי לבחון את ההנחה הזאת נבחרו שתי תכניות כלכליות מרחיקות לכת בתקופות שונות ושל ממשלות שונות, אך שתיהן גובשו על רקע משבר חמור במשק וחוללו שינוי מהותי במדיניות הכלכלית-חברתית של מדינת ישראל.

בחלק האמפירי נערך ניתוח תוכן המשווה בין התכנית הכלכלית של נתניהו – עידן של תקשורת רב ערוצית, ובין תכנית הייצוב – תקופה של מונופול בשידורי הטלוויזיה – ונבדק תפקידה של התקשורת במעבר למדיניות כלכלית נאו-ליברלית. המטרה הייתה לאתר בסיקור אילו ממדים אמורים להישמר ואילו עשויים להשתנות על ציר הזמן, ולהציע הסבר תקשורתי לממצאים האמפיריים. תרומת המאמר היא בניתוח תכנים כלכליים אלה. מוזר ככל שזה יישמע, עד לזמן כתיבת מאמר זה לא פורסם אף מחקר השוואתי בעברית הבוחן סיקור של תכניות כלכליות.

גישות תקשורתיות להבניית מציאות כלכלית

תקשורת ההמונים משמשת כמנגנון חברתי מרכזי בהבניית התודעה הציבורית, ותפקידה הסוציו-תרבותי בעיצוב ערכים חברתיים חשוב (Carey, 1989; Johnson-Cartee, 2005; Kellner, 1995). התקשורת, על כל מרכיביה, היא חלק מהתרבות המעצבת את המציאות הכלכלית, ולא פחות חשוב: מארגנת וממיינת אותה לציבור צרכני התקשורת. המיונים הללו הם למעשה ייצוגים. הייצוג הוא "שימוש בסמלים

(1993), על זכייניו המסחריים, וערוץ 10 (28 בינואר 2002), ושידורי טלוויזיה בכבלים (1990), לוויין (יולי 2000), תחנות רדיו אזוריות פרטיות, ומהפכת האינטרנט, הפכה ישראל ממדינה חד ערוצית למדינה רב ערוצית.

בדומה לתעשיות אחרות במשק הישראלי, גם תעשיית המדיה עברה ברובה לידי אליטות כלכליות החולשות על עסקים מגוונים, עתירי הון. למעשה שוק התקשורת נהפך לכבואה קטנה של השוק הכללי, על שלל ענפיו וחוליו. ריכוזיות ההון במשק גרמה לכך שקבוצות משקיעים מעטות, המרכזות בידיהן את ההון הנחוץ להשקעה עתירת ממון, שולטות באמצעי התקשורת המרכזיים בישראל (רודון, 2012).

תקופת המדגם והמתודולוגיה

ממצאי המחקר ומסקנותיו מושתתים על ניתוח תוכן חדשותי איכותני של שני סוגי מדיה: עיתונות כתובה (ידיעות אחרונות והארץ) וטלוויזיה ציבורית ומסחרית (ערוצים 1 ו-2). במדגם של העיתונות המודפסת נכללו 549 פריטי חדשות, 356 מהם עסקו בתכנית לייצוב המשק ו-193 התייחסו לתכנית הכלכלית של בנימין נתניהו. במדגם של הטלוויזיה נכללו 112 פריטים: 34 מהם היו על התכנית לייצוב המשק, ו-78 על התכנית הכלכלית של נתניהו. בסך הכול נבדקו 661 פריטים חדשותיים בשני המאורעות הכלכליים האלה.

באופן מפורט יותר, לצורך הניתוח הזה נדגמו 14 גיליונות בכל עיתון בחדשים יוני-אוגוסט 1985 (30.6.1985-11.8.1985), ונותחו 356 פריטים חדשותיים הקשורים במישרין לתכנית לייצוב המשק: 184 מהם פורסמו בידיעות אחרונות ו-172 בהארץ. כמו כן נבדקו 44 פריטים טלוויזיוניים בשמונה מהדורות "מבט" בערוץ 2.

התכנית הכלכלית של נתניהו קיבלה סיקור נרחב בעיתונות המודפסת. הארץ ייחד לנושא 126 פריטים חדשותיים וידיעות אחרונות הסתפק ב-67 פריטים. להבדיל מהעיתונים, הכיסוי הטלוויזיוני התאפיין בחלוקה שווה פחות או יותר: 44 פריטים נספרו בערוץ 1 ו-34 בערוץ 2. בסך הכול נבדקו 13 גיליונות בכל אחד מהעיתונים ו-13 מהדורות חדשות מרכזיות בכל אחד מהערוצים. בתקופת המחקר נכללו פריטי חדשות הקשורים במישרין לתכנית הכלכלית של נתניהו: סעיפי התכנית, התקציב, הגזירות הכלכליות והשביתות במשק.

הניתוח הזה מתחקה באופן כרונולוגי, אם כי לא רציף, אחר הסיקור התקשורתי מ-8 בספטמבר 2003, מועד הצגת התכנית הכלכלית בידי שר האוצר נתניהו, ועד 6 בינואר 2004, יום לאחר חתימת ההסכם לסיום השביתות במגזר הציבורי.

מבחינה מתודולוגית מתייחס ניתוח התוכן האיכותני לבחירת המילים, השמות, ההגדרות, הכינויים, הדימויים, נקודות המבט וטענות היסוד של העיתונאים הן על התכניות הכלכליות והן על מושאי הסיקור. במאמר זה נבדקו דפוסים מרכזיים של שיח, המתמקד בכלכלת שוק ובכלכלת רווחה, בתבניות הפרשניות, במאפיינים הלשוניים, בייצוגים הנרטיביים ובמוטיבים התמטיים המשותפים לטקסטים הנחקרים.

במהלך בדיקת החומרים נערך ניתוח תוכן איכותני. ניתוח תוכן הוא "טכניקה מחקרית שמטרתה תיאור מדויק של נתונים והסקת מסקנות תקפות מהם להקשרם הרחב" (Krippendorff, 2004, p.).

דפוסי הסיקור הכלכליים, תוך הישענות על שתי רמות שונות של ניתוח: (1) שינוי אידאולוגי משמר מציאות, כלומר תיקון תוצאות לא הוגנות של הסדרים כלכליים-חברתיים שונים, תוך שימור המסגרת הבסיסית שמחוללת אותם. (2) שינוי אידאולוגי מתקן מציאות – תיקון ההסדרים הכלכליים-חברתיים באמצעות שינוי מבני של המסגרת הבסיסית שמייצרת אותם.¹

רקע היסטורי: תמורות בכלכלה הפוליטית ובמפת התקשורת של ישראל

אין חולק על הקביעה שהמשטר הכלכלי של מדינת ישראל עבר שינוי עמוק במשך השנים. בעשור הראשון למדינה היה הרוב המכריע של המפעלים העסקיים הגדולים בבעלות ממשלתית, הסתדרותית או מוסדות לאומיים (אהרני, 2007, עמ' 82). הממשלה קיבלה על עצמה את תפקיד היזם הכלכלי, שלטה ביבוא ההון הלאומי ועסקה בצבירתו ובחלוקתו, פיקחה על פעילות הסקטור הפרטי ויזמה את תהליך התייעוש בסוף שנות החמישים (בן-פורת, 2001, עמ' 562-563). כתוצאה ממדיניות הרווחה של הממשלה שנמשכה עד סוף שנות השבעים (רודון, 2003), התפתחו בישראל שלושה מגזרים – ציבורי-ממשלתי, הסתדרותי ופרטי – שאינם שווים בכוחם. בנקודת זמן מסוימת, שעליה חלוקים החוקרים, השתנה המשטר הכלכלי בישראל. כאמור, סימנים מוקדמים למשטר החדש הופיעו במחצית השנייה של שנות השבעים, ובמיוחד לאחר המהפך הפוליטי ב-1977. באותה שנה, עם עליית הליכוד לשלטון, הכריזה הממשלה על ליברליזציה בכל תחומי הכלכלה, לרבות נסיגה הדרגתית ממעורבות ישירה במשק ומכירת נכסים וחברות ממשלתיות לגורמים פרטיים (אקשטיין, זילברפרב ורוזביץ, 1998, עמ' 159). אחרים סבורים שהמבנה הכלכלי של ישראל החל להשתנות בסוף שנות השמונים בעקבות המעבר לכלכלת שלום וההשתלבות במשק העולמי (ביכלר וניצן, 2001, עמ' 13). מדיניות השלום של ממשלת רבין-פרס בשנים 1992-1995 הניבה פירות כלכליים בעידן הגלובליזציה. משקיעים זרים, ברובם חברות ענק בין-לאומיות ואמריקניות, החלו לגלות עניין במשק הישראלי לאחר הסכם אוסלו בספטמבר 1993.

מדיניות ההפרטה הואצה בשנים 1991-1995, שברובן כיהנה ממשלת העבודה. בתקופה זו נמכרו באופן חלקי או מלא 15 חברות ממשלתיות, שהניבו כ-1.5 מיליארד דולר הכנסות למדינה, למעלה מפי שלושה מאשר בשנים 1986-1990 (אקשטיין, זילברפרב ורוזביץ, 1998, עמ' 169). גם מעמדה האיתן של ההסתדרות בחברה ובפוליטיקה התערער ומפעליה הכלכליים התנתקו משליטתה (שלו, 1993). הסיקור ההסתדרותי, שצמח בשנים הראשונות למדינה והגיע לשיא כוחו בשנות השמונים, נחלש עשור לאחר מכן, וההסתדרות נאלצה למכור את מרבית נכסיה הכלכליים לסקטור הפרטי כדי לממן את הגירעונות שהצטברו בקופתה.

אלמלא השינויים הכלכליים בתחילת שנות התשעים, לא הייתה מתרחשת מהפכה במבנה שוק התקשורת בישראל. הרפורמות המבניות במשק, ובמיוחד מהלכי ההפרטה, חוללו תמורות מרחיקות לכת במפת התקשורת. למעשה, עם כניסתם של שידורי ערוץ 2 (4 בנובמבר

ההסתדרות, עובדים מהשירות הציבורי ובמידת מה סגן ראש הממשלה, דוד לוי, וחלקים קטנים מתנועת חירות.

במבט כולל אפשר לראות איך נבדל **ידיעות אחרונות מהארץ** בתגובותיו הפרשניות לתכנית החירום הכלכלית של ממשלת האחדות. בעוד הראשון מצא כשלים רבים בתכנית, ופרשניו הבכירים הטילו ספק גדול ביכולת לממש, הצטרף השני לתומכיה ודחה את דברי הביקורת של מתנגדיה. די לקרוא את מאמרי המערכת של שני העיתונים ב־1 ביולי 1985, מועד אישור התכנית הכלכלית בממשלה, כדי לגלות זאת:

ידיעות אחרונות: כמה וכמה דברים אינם נראים לנו בתוכנית הכלכלית החדשה, שיצאה מתחת לידה של הממשלה, אבל פחות מכל מובן לנו מנין תיקח הממשלה כוח – כוח שלטוני של ממש – ליישם את תכניתה הלכה למעשה [...] וכלום תהיה זו הערכה מוטעית להניח כי יותר משתביא תוכנית ממשלתית זו להבראת המשק היא תביא להתפרקות, או ליתר דיוק – להתפוצצות הממשלה הזאת עוד בטרם יספיק פרס ללכת אל הנשיא?

הארץ: מן הראוי לתמוך בכיוון הכללי של תוכנית האוצר: הורדת רמת החיים של האוכלוסייה, שכירים ועצמאים כאחד, מחויבת המציאות [...] עוד יש להעיר, בניגוד למה שכבר השמיעו דוברי שכירים ופרשנים, כי הצעת האוצר איננה בלתי מאוזנת. לא רק השכירים, גם העצמאים, יידרשו לוותר על חלק מהכנסתם הריאלית: המכשיר להשגת הוויתור הוא מס הכנסה והמקדמות.

יעדי הביקורת העיקריים השתנו גם הם מעיתון לעיתון: **בידיעות אחרונות** נמתחה ביקורת על פרס והממשלה; **ובהארץ** – על קיסר, ההסתדרות, עובדי המגזר הציבורי והוועדים הקרויים "חזקים". לפני שננתח את אופי הביקורת נציג דוגמאות אחדות לרטוריקה ביקורתית על מושאי הפרשנות:

[...] הוא (פרס) איש שיש לו מושג מועט מכולם מה לעשות עם כלכלתנו, הרי אע"פ שויצמן צועק באוזניו 'פעל' אין הוא יודע כיצד... (ד"ר הרצל רונבלום, מאמר המערכת של **ידיעות אחרונות**, 30.6.1985).

גם לו היה ביטחון מלא שהתוכנית אכן תתבצע, קיים ספק רב בתוצאותיה, בשקלול מעלותיה לעומת חסרונותיה. אולם בינתיים, חובת הוכחת יכולת הביצוע, גם אחרי הדיונים וההחלטות היא עדיין על הממשלה, וה"קרור" שלה בתחום זה אינו מבשר טובות (דב גנחובסקי, **ידיעות אחרונות**, 1.7.1985 עמ' 13).

הקטסטרופה המשקית, שבה איימו על ישראל כי היא ממששת ובאה, ניצבת על סף הבית. אך אם לשפוט על פי התנהגותם של ישראל קיסר, ראשי האיגודים המקצועיים וראשי הוועדים של חברת החשמל, מקורות ודומיהם, תבוא בסוף הממשלה ותוציא את פנקס הצ'קים והכל יבוא, כפי שבא בעבר, על מקומו בשלום. אך הם טועים: הפעם יתנהל הכול על פי תסריט אחר, שאיננו מסתיים בהפי' אנד (מאמר המערכת של **הארץ**, 11.7.1985).

מר קיסר אינו אומר אמת כאשר הוא מגדיר את הפיטורים [מן השירות הציבורי] המוצעים כהמצאת ממשלה: הוא ידע מראש על הכוונה, וביודעו אותה, הוא הגיע להסכם הכללי עם ראש הממשלה על השכר (מאמר המערכת של **הארץ**, 28.7.1985).

אפשר לראות בטקסט הראשון ביקורת אישית ישירה על ראש הממשלה פרס, שאינו מסוגל אפריורי להבריא את הכלכלה, ובטקסט השני – ביקורת עניינית יותר על הממשלה. הכותבים שפטו את מושאי הביקורת על רקע היעדר כישורים (במקרה של פרס) ותפקוד לקוי בענייני כלכלה (במקרה של הממשלה). הרטוריקה הביקורתית של

18). במאמר זה נעשה ניסיון לנתח את השורשים המבניים של השיח באמצעות חקר מורפולוגי (צורני), תחבירי וסמנטי של מילים (Van Dijk, 1988), ולגלות אם הסיפור החדשותי שומר על קוהרנטיות (הפתיחה משקפת את גוף הכתבה), איזון (לשני הצדדים או שתי העמדות ניתן משקל שווה), מהימנות (הצלבת מידע) וקונטקסטואליזציה (הצגת רקע והקשר רחב).

ניתוח הממצאים

הממצאים האמפיריים מחזקים את הטענה שהסיקור הכלכלי השתנה בעקבות המעבר לכלכלת שוק. הכיסוי התקשורתי של התכנית לייצוב המשק ב־1985 – תקופה של מעורבות ממשלתית כמעט בכל תחומי הפעילות הכלכלית – היה מאוזן למדי בשני כלי תקשורת: **ידיעות אחרונות** וערוץ 1, מתוך שלושה בסך הכול (נמצא כי רק **הארץ** נקט טכניקת סיקור חד צדדית, נאו־ליברלית). לעומת זאת, הכיסוי של התכנית להבראת כלכלת ישראל ב־2003 – עידן של הפרטה וריבוי ערוצים – היה מוטא לטובת האוצר ברוב כלי התקשורת הנחקרים, **ידיעות אחרונות**, **הארץ** וערוץ 2, ואמפטי כלפי העובדים רק בערוץ 1. על פי השערת המחקר, נמצא קשר בין אופייה המשתנה של הסביבה הפוליטית והכלכלית ובין סוג הסיקור הכלכלי-החברתי לנוכח התמורות במפת התקשורת ואיכותו.

התכנית לייצוב המשק

בשנת 1985 עמד המשק הישראלי על סף משבר חמור: החוב החיצוני הגיע לשמונים אחוז מהתוצר המקומי, ושיעור האינפלציה עלה על 400 אחוז. בממשלת האחדות הלאומית הושגה הסכמה עקרונית לפעולה נמרצת להצלת המשק. ב־2 ביולי 1985 אישרה הכנסת את תכנית הייצוב של הממשלה ברוב גדול. בתכנית הוצבו יעדים רבים שעיקרם היה קיצוץ גדול בתקציב המדינה, הקפאת שכר וקיבוע שער החליפין כאמצעי לייצוב המחירים במשק. הממשלה הפעילה תקנות לשעת חירום כדי לאכוף את החלטותיה עקב התנגדות ההסתדרות לפיטורים של אלפי עובדים מהשירות הציבורי. רק לאחר מגעים קדחתניים הגיעו הצדדים להסדר פשרה על היקף פיטורי העובדים ועל גובה שחיקת השכר במגזר הציבורי בשנה הראשונה לביצוע התכנית. יותר מכול מסמלת התכנית את תחילתה של המדיניות הנאו־ליברלית בישראל. מדיניות זו נשענת על אידאולוגיה שמקדמת הפרטה של חברות ציבוריות, ליברליזציה של שוק ההון ומעורבות ממשלתית מופחתת בכלכלה. עתה ננסה לבחון אם גם השיח התקשורתי סביב התכנית לא היה אלא "בבואה" של החשיבה הכלכלית החדשה באוצר.

הסתייגות ידיעות אחרונות מתכנית הייצוב אל מול תמיכת

הארץ בעקרונותיה

אפשר לחלק את מושאי הביקורת של הפרשנים לשתי קבוצות: תומכי התכנית ומתנגדיה. עם הקבוצה הראשונה נמנו ראש הממשלה שמעון פרס, שרי הממשלה, ובכלל זה שר האוצר יצחק מודעי, ופקידי האוצר. בקבוצה השנייה היו יושב ראש ההסתדרות, ישראל קיסר, בכירי

הכלכלית החדשה. את מרביתו היא הטילה על השכירים [...]. אולם גם בקרב השכירים, הנטל ייפול על חלק מהם בלבד. אלה הקרויים 'מעוטי יכולת' יזכו גם הפעם בפיצוי מיוחד. לא יקבלו אותו מרבית השכירים, הקרויים העשירונים הבינוניים [...]. לגבי העשירונים העליונים – אותו מעמד של "מיוחסים" – כרגיל, אין מה לדאוג להם" (שם, 1.7.1985, עמ' 3).

דבריו של גנחובסקי מבליטים את ההבדלים בין העיתונים. אין להסיק מפרשנותו שהנטל הכלכלי רובץ לפתחה של האוכלוסייה העובדת, שכירים ועצמאים, בצורה שוויונית. להפך, לא זו בלבד שגנחובסקי כתב במפורש כי הפגיעה בשכירים היא הרבה ביותר, אלא הוא הצביע גם על חלוקת נטל לא צודקת בקבוצת השכירים. הוא סבר שהמעמד הבינוני השכיר ייאלץ לשלם מחיר יקר לאין שיעור מהמחיר הכלכלי שהתכנית תגבה ממעוטי היכולת ומהעשירונים העליונים. אולם החישובים הכלכליים של גנחובסקי לא הביאו בחשבון שיקולים נוספים, מהותיים לא פחות, הנוגעים לרווחת השכירים שנמנים עם העשירונים התחתונים. שכן זכאות העובדים העניים ל"פיצוי מיוחד" אינה מקוזת את העלייה החדה בהוצאות משקי הבית שלהם. ההוצאות האלה הן במידה רבה תוצאה של התייקרות כללית במשק וקיצוצים בסובסידיות למוצרי מזון ובתשלומי ההעברה (היינו בשירותים הסוציאליים).

לצד הקריאה להתייעלות של המגזר הציבורי, שפירושה המעשי היה פיטורי עובדים וסגירת יחידות ממשלתיות או העברתן לניהול חוץ-ממשלתי, אפשר למצוא בידיעות אחרונות נימוקים נגד השחיקה בשכר העובדים והפגיעה בתשלום הקצבאות לזכאים, ובהם קשישים סיעודיים ונכים:

סוד גלוי הוא, כי המנגנונים הציבוריים בארץ [...] מנופחים יותר מדי. הצורך בצמצום לא נולד אתמול, וקודם כול מטעמים של יעילות ושל רחמנות על האזרח. חבל שעכשיו, כאשר עומדים [...] לערוך פיטורים, לא נעשה הדבר בתכנון, כחלק מריאורגניזציה כללית. אף לא ברור, אם הפיטורים יבטיחו את ההקטנה המיוחלת בתקציב. שכן ספק אם הפיטורים והגמלאות המוגדלות – המוצדקות כשלעצמם – יולידו בקרוב חיסכון בהוצאות (יעקב כרוז, מאמר מערכת, "הצמצום והיעילות", 11.8.1985).

לעומת הישגה של ההסתדרות בבלימת הפיטורים, נשארה בעינה שחיקת השכר הגדולה, עליה כבר לא מדברים – והאוצר, מצדו, ממשיך כל העת ב"כרסום" נוסף של ההכנסה, כמו שהוא עושה – במה שניתן להגדיר כהתעללות לשמה – לגבי הנכים, או כמו שהוא עושה באי ערכון ההוצאות (דב גנחובסקי, 25.7.1985, עמ' 3).

המאמרים האלה משקפים במידת מה את כלל הטקסטים הפרשניים בידיעות אחרונות. הם הניחו מקום לקשת רחבה של דעות: מצד אחד עלתה בהם תביעה לצמצם את השירותים הציבוריים – נדבך חשוב בתפיסת העולם הקפיטליסטית. מצד שני נמתחה בהם ביקורת נוקבת על שחיקת השכר של העובדים ועל ערעור הביטחון הסוציאלי של מקבלי הקצבאות – אבני יסוד במדיניות הרווחה החברתית. ההשקפה הקפיטליסטית חתרה לשינוי מבני של המשק, ואילו התפיסה הסוציאל-דמוקרטית דרשה לשמר לפחות את מקצת ההסדרים הכלכליים הקיימים. מעניין לציין כי בפרשנות הכלכלית של ידיעות אחרונות

ידיעות אחרונות שילבה את הנימה המזלזלת בפרס עם הגישה הספקנית (ועם זאת, הקונסטרוקטיבית) כלפי מדיניות הממשלה.

שני הטקסטים האחרונים של הארץ לא השאירו מקום לספק: התנהגות ההסתדרות מאיימת על יציבות המשק. לא פחות מכך. העיתון הסיק מניסיון העבר שהנהגת ההסתדרות לא מסוגלת להתפכח משיכרון הכוח, ולפיכך תנסה לאלץ את הממשלה להיענות לתביעותיה המופרזות גם בעתיד. היעד המרכזי לביקורת חריפה זו היה יושב ראש ההסתדרות קיסר, שהואשם בהעמדת פנים מתחסדת בעת ניהול המשא ומתן על הסכמי שכר עם הממשלה, ובשאיפתו לרצות את ועדי העובדים.

על בסיס הפרשנויות האלה אנו יכולים לקבוע אילו גורמים היו מבוקרים, אך אין ללמוד מהן דבר על מאפייני הביקורת. מלבד האבחנה השיפוטית, הפשוטה יחסית, בין טוב לרע, חשוב לערוך ניתוח לשוני ולזהות את טענות היסוד של הפרשנים כדי להכריע בין רמות הביקורת: זו שאישרה את ההסדר הכלכלי הקיים וזו שחתרה לתיקון משמר או משנה של אותו הסדר.

ידיעות אחרונות תמך בניסיון להדביר את האינפלציה הדוהרת, אך לא בהכרח הסכים לכל היעדים האחרים של התכנית. תכנית היישוב, אף על פי שהניחה את התשתית לשינוי מבני במשק ולתהליך הליברליזציה, התנגשה עם עקרונות נאו-ליברליים מובהקים, שכן ההחלטה להקפיא את שער הדולר ולפקח על המחירים הייתה כרוכה במעורבות ממשלתית חריגה במשק. ייתכן שמהטעם הזה אימץ העיתון שיח כלכלי ענייני שלא נסמך על משנה כלכלית סדורה כמו בהארץ, אלא על היגדים ביקורתיים ספציפיים, בעיקר מימין אך גם משמאל. גדעון עשת, למשל, העלה השגות רבות על ההשפעות השליליות של תכנית החירום על ציבור העובדים. יום לפני החלטת הממשלה על שורה של גזרות, התייקרויות ופיטורים, העריך הכתב הכלכלי של ידיעות אחרונות שסעיפים מסוימים בתכנית אינם נחוצים, ומרכיבים אחרים בה לא ישימים כלל. את יחסו השלילי לרעיון הפחתת שכר העובדים ניסח באופן הבא: "גם אם המהלך יצליח, קשה לראות את התועלת שבו. קרן המטבע הבינלאומית קבעה בדר"ח האחרון שלה על ישראל, כי לא השכר הוא הגורם לאינפלציה". גם בפסקה האחרונה של המאמר, הנוגעת לעסקת חבילה אפשרית בין הממשלה להסתדרות, שמר עשת על נימה פסימית:

אפשר היה לשכנע את ההסתדרות והעובדים לוותר על תוספת שכר ויוקר אם אפשר היה להיווכח שיש ריסון במחירים. אולם כאשר מבצעים פיתוח, קיצוץ סובסידיות, והעלאות מס מקביל ומס אחיד, וגובים כסף עבור חינוך תיכון ועבור ביקור אצל רופא – המדד תופס תאוצה. במצב כזה אין לצפות שהתעשיינים ישמרו מחירים ושהפועלים יסכימו להפחתת שכר. הדיבורים על עסקת חבילה לאחר גל התייקרויות כזה, אין להם כיסוי בשטח (ידיעות אחרונות, 30.6.1985, עמ' 3).

דב גנחובסקי, הפרשן הבכיר לענייני כלכלה של העיתון, היה שותף לטענתו של עשת שהתכנית הכלכלית יצרה עיוותים בחלוקת הנטל. במאמר "המהלומה העיקרית נוחתת על השכירים", דירג גנחובסקי בצורה היררכית את רשימת הנפגעים מהשחיקה העצומה בשכר: "על עצמה הטילה הממשלה את הנתח הקטן ביותר בנטל התוכנית

לא נמתחה כמעט ביקורת על ההסתדרות. הכתובת העיקרית לטענות נגד תכנית החירום הייתה ממשלת האחדות הלאומית.

לא כך בהארץ. כאן בלטה במיוחד התנגדותו של העיתון לזכות השביתה. עובדת היותה זכות בסיסית בחברה דמוקרטית, שנועדה לענות על חוסר הסימטריה בין הון לעבודה, הייתה לו לזרז. כפי שנראה, התייצבה מערכת הארץ לימין המעסיק (במקרה הזה הממשלה) וקבעה שזכות העובדים לשבות אינה לגיטימית:

בהכרזת השביתה הכללית אתמול נענתה הוועדה המרכזת של ההסתדרות במידה רבה לתרעומת שהתוכנית הכלכלית עוררה בקרב חבריה. שאלה אחרת היא אם מקבלי שכר ומשכורת מפיקים רווח מיום בטלה שנכפה על המשק [...] השבתת המשק לפי מתכונת האחד במאי – אף היא חסרת טעם בעינינו – מילאה את חופי הרחצה בהמוני נופשים, והפעלת התחבורה הציבורית איפשרה ביקורים אצל קרובי משפחה וידידים; אבל טובות הנאה אלה נקנו במחיר של צמצום הייצור והקטנת ההכנסה הלאומית [...] מן הראוי שההסתדרות לא תוסיף להפריע על ידי שבתות סלקטיוויות (הארץ, מאמר מערכת, 3.7.1985).

מעיון במאמר זה ברור מה עמד בראש מעייניו של העיתון: לא הדאגה לעובדים שחבר הפיטורים מונפת מעל ראשם, כי אם הוקעת "מקבלי השכר" (כותבי המאמר לא השתמשו בשם "עובדים" – אולי כדי להטיל דופי בנחיצותם של השובתים למשק ובמוסריותם) הנהנתנים, המנצלים כביכול את השביתה לצורכיהם האישיים. במילים אחרות, הטקסט הוא המחשה רטורית לתהליך ההשחתה שעברו רבים מעובדי המגזר הציבורי, היונקים באמצעות כוחה של ההסתדרות מעטני המדינה. העיתון סבר שהמחשבה לצאת לשביתה כללית ולהפגנות רחוב היא אלימות לשמה, ביטוי לשאיפת ההסתדרות להפיל את ממשלת האחדות ולכונן במקומה ממשלה אחרת, כזאת שמייצגת את האינטרסים של העובדים:

מר קיסר העדיף את קו העימות [...] חבריו וכן ראשי ועדים בפועל ובדימוס [...] מאיימים בהפגנות רחוב ובהשבתה כללית של הייצור והשירותים [...] קיצורו של דבר, אותה שביתה כללית, שעל עריכתה רומזים בקלות דעת מדיהמרמר קיסר והאנשים המסתמכים עליה, מתאימה למטרה אחת בלבד: הפלת השלטון והושבת שלטון חלופי, נוח יותר לציבור השכירים, על מקומו (מאמר מערכת, 7.7.1985).

עניין נוסף שהודגש בהארץ היה הצורך בפיטורי עובדים מהשירות הציבורי. למעשה הנחה העיתון את הממשלה כיצד לקצץ בתקציב ובאילו פעולות לנקוט כדי להגדיל את ה"חיסכון" (מילה מכובסת ל"פיטורים") במשרות:

במשרד האוצר אפשר לבטל את רשות ההשקעות, שפעילותה כפולה לפעילות של הנספחים המסחריים בחו"ל – חיסכון של 20 משרות ו-10 מיליוני דולר. המדפיס הממשלתי מיותר גם הוא, על 150 עובדי. יש לאחד את גביית מס הכנסה וביטוח לאומי; [...] את המשמר יש לצרף למשטרה, ולחסוך בכך 10 מיליוני דולר. יש לבטל את מכון הסיבים – חיסכון של 60 משרות, ואת השירות לייצור לאורח – חיסכון של 40 משרות (מאמר מערכת, 4.7.1985).

מבחינת כותבי המאמר הרבה יותר קל "לחסוך" בעובדים מאשר לפטר אותם. אחרי הכול, פיטורי עובדים הם צעד מרחיק לכת הגובה מחיר כלכלי ולפעמים גם נפשי מהמפוטרים. לכן, כדי לשכנע את קוראיו בנחיצות המהלך המתואר בחר העיתון להתנסח בלשון נקייה.

אולם בחלוף הזמן זנח הארץ את כללי התקינות הפוליטית וקרא לילד בשמו. המונח "פיטורים", על הטיותיו השונות, נעשה שגור במאמרי המערכת הכלכליים ככל שמאמצי הממשלה לכפות על ההסתדרות הסדר לפיטורי אלפי עובדים – בין השאר דרך הפעלת צווי חירום – נתקלו בקשיים. ביסוד תפיסתם של הפרשנים לתכנית הכלכלית עמד נושא הפיטורים בשירות הציבורי כנרצח לתמורות מהותיות בשוק העבודה ובמבנה המשק. כפועל יוצא מכך עלתה הקריאה להקטין את חלקו של המגזר הציבורי בתוצר, ולהעביר עובדים מהשירות הציבורי אל המגזר העסקי. בעניין הזה ראו הפרשנים את הפתרון עין בעין עם שר האוצר. לשם ההמחשה, הנה משפט שאמר השר מודעי בריאיון לחיים פלסטר מערוץ 1 ב-7 ביולי 1985, וקטע קצר ממאמר המערכת של הארץ שלושה שבועות לאחר מכן, תחת הכותרת "בזכות הפיטורים בשירות הציבורי":

מודעי: על פי המבנה הבסיסי ועודף העובדים בשירות הציבורי, פיטורים הם התרופה.

הארץ: רוב עובדי הציבור [...] הם רזרבה עבור הסקטור העסקי, שממנו יש לצפות לתפוקה המוגברת שתאפשר במרוצת הזמן להגביר את היצוא ואת ההשקעות ולהחזיר את המשק הישראלי למסלול גידול תקין. העברת עובדים מן השירות הציבורי, אשר לכל הדעות מאויש יתר על המידה, לעתודת כוח האדם שממנה ישאב המגזר העסקי את כוח האדם הנדרש לו על פי משימתו, היא פעולה נחוצה. היא גם איננה חפזה: בסך הכול מדוברת הממשלה על פיטוריהם של 41 אלף עובדים, העשויים להיספג, במשך הזמן, במגזרי המשק האחרים.

מודעי והארץ לא הראו אמפטיה כלפי העובדים. בעיניהם פיטורים היו "תרופה" או לכל הפחות "פעולה נחוצה". האבחנה המקורית שעשה הארץ בין עובדי ציבור ("רזרבה" מיותרת) לכוח האדם במגזר העסקי ("שממנו יש לצפות לתפוקה מוגברת") הבלטו את הניכור שהרגישו פרשניו מחברי הקבוצה הראשונה. לכך יש להוסיף את השימוש במילים "חיסכון", "רזרבה" ו"העברה" כהמחשה לחפצון העובדים, כלומר להפיכתם לאובייקטים חסרי שליטה וכוח במגזר הפרטי.

החלטת הממשלה להפעיל צווי חירום – מעשה חריג שלרוב ננקט בזמן מלחמה או בעת איום קיומי על המדינה – הייתה מוצדקת, על פי הארץ, בכל הנוגע לאכיפת סעיף פיטורי העובדים. עקרון הפיטורים היה חשוב ומועיל כל כך, לדעת כותביו הבכירים, עד שלא נשארה לממשלה ברירה אלא לפעול להחלתו בנחישות, בין שההסתדרות מסכימה לקבלו ובין שהיא פוסלת אותו. הפרשנות בהארץ הייתה נאמנה כל כך ליעדי התכנית הכלכלית, עד שהיא הביאה להזדהות מוחלטת של העיתון עם מהלכים ביוזמת הממשלה, שהציבו סימני שאלה על מידת הדמוקרטיה של השלטון. כך, לא זו בלבד שהחלטתה של ממשלת האחדות לפרסם צווי חירום גובתה במאמרי המערכת, אלא שגם פניית הממשלה לערוץ 1 לערוך משדר הסברה מיוחד מטעמה על התכנית הכלכלית נהנתה מתמיכה מערכתית של העיתון. באחת ההודמנויות אף נזף הארץ בטלוויזיה הישראלית על שלא אפשרה לראש הממשלה להופיע בשידור לאומה ולהציג את תכנית החירום בלא נוכחות של כתב מראיין: "יש כנראה צורך להזכיר לעיתונאי הטלוויזיה כי הממשלה אינה אויב העם, אלא גוף שכוון בהליך דמוקרטי והנושא באחריות עליונה לשלום המדינה ולתקינות המשק."

את הביקורת לפתחה של הממשלה, ואילו הארץ מצא בהסדרות כתובת ראוייה להאשמות. **ידיעות אחרונות** (בדומה לערוץ 1) הקפיד על רטוריקה מאוזנת בכיסוי המחאה נגד הגזירות הכלכליות, בשעה שהארץ גינה את המפגינים ואת השובתים. **ידיעות אחרונות** שמר על עמימות בסוגיית הפיטורים, והארץ סבר שאין מנוס מפגיעה קשה בציבור העובדים. במובן הזה שיקף הסיקור את העמדה המערכתית של כל אחד מהעיתונים.

התכנית הכלכלית של שר האוצר, בנימין נתניהו

מיד עם כניסתו לתפקיד שר האוצר, במארכס 2003 – תקופה של מיתון עמוק, עוני מתרחב ואבטלה גדלה והולכת – הגה שר האוצר בנימין נתניהו את התכנית ליישוב המשק. תכניתו כללה שורה של גזרות: צמצום הגירעון בתקציב המדינה, פיטורי עובדים והורדות שכר במגזר הציבורי, פגיעה בשירותי הרווחה וקיצוץ בקצבאות, ולצדן כמה הקלות, ובראשן הורדת מסים. תכניתו נתקלה בהתנגדות חריפה של ההסתדרות והעומד בראשה, עמיר פרץ. נתניהו לא היה מוכן להתפשר על שום פרט בתכניתו הכלכלית. הוא הפתיע את המערכת הכלכלית ואת העובדים, כשאיים לשנות בחקיקה את הסכמי העבודה במשק, לפגוע בכיסם של העובדים, להפריט את נמלי הים ולהלאים את קרנות הפנסיה.

פרץ לא האמין בהידברות עם נתניהו. שני האישים, חדורי אמונה ולהט אידאולוגי, התעמתו זה עם זה, וההסתדרות נקלעה לאחת מהמערכות הקשות שידעה אי פעם. הנמלים הושבתו ליותר מעשרים יום, עובדי המדינה נקטו מאה ימי עיצומים והמשק נגרר לשביתה כללית בעקבות מאבק הרשויות המקומיות שיזם פרץ. בסופו של דבר הגיעו שני הצדדים להסכם שצמצם את נפח המגזר הציבורי באמצעות תכניות פרישה ולא פיטורים המוניים.

מדיניותו של נתניהו עוררה ויכוח ציבורי ותקשורתי נוקב. תכניתו הכלכלית תרמה להאצת הצמיחה של המשק, אך גם גבתה מחיר גבוה: האי־שוויון בחלוקת ההכנסות גדל ומעגל העוני בחברה התרחב. בשורות הבאות ננתח את יחסה של העיתונות לתכנית זו.

תפקיד העיתונות בגיוס התמיכה לתכנית הכלכלית

מושאי הסיקור והפרשנות של התכנית הכלכלית בספטמבר 2003 נחלקים לשלוש קבוצות עיקריות: מנסחיה – שר האוצר בנימין נתניהו ופקידי משרדו; מתנגדיה – יושב ראש ההסתדרות עמיר פרץ והעובדים במגזר הציבורי; ושרי הממשלה, שרובם המכריע דחו את הקיצוצים במשרדם אך תמכו עקרונית בתכנית.

בהסתכלות רחבה על המידע הכלכלי מתחדדים ההבדלים במידע הכלכלי שפורסם בשני העיתונים. הארץ הטיף בלהט ליישום התכנית הכלכלית של נתניהו, ולעתים אפילו ביקר את האוצר מימין, ואילו **ידיעות אחרונות** שמר על איזון יחסי עד תחילת השביתות ונקט עמדה ברורה נגדן ככל שאלה התארכו. הפרשן הכלכלי הבכיר של העיתון, נחמיה שטרסלר, ייצג את הקו הקפיטליסטי המובהק של הארץ. למחרת מסיבת העיתונאים שבה הציג נתניהו את תכניתו הכלכלית, החמיא שטרסלר לשר האוצר: "מבחינת הרפורמות, השינויים המבניים,

זכותה ואף חובתה של הממשלה להסביר לציבור כיצד היא מתכוננת לממש אחריות זו" (9.7.1985).

למרבה האירוניה דווקא עיתון הארץ, שהיה אמור להגן על חופש העיתונות, השתמש בטיעון דמוקרטי כדי להצדיק מעשה לא דמוקרטי כמו התערבות ממשלתית בתכנים חדשותיים. כשמצרפים את התנגדותו העקרונית לשביתת ההסתדרות ואת הסתייגותו מהסחבת בנושא פיטורי העובדים, מבינים כי הארץ נבדל מ**ידיעות אחרונות** בתמיכתו בתכנית החירום ובקידומו של שיח כלכלי המפקיע את זכויות העובדים מצד אחד, ופועל לחיזוק כוחות השוק מצד אחר.

מבט אחר לחדשות בערוץ 1

בגלל היקף המדגם אי אפשר להסיק מניתוח הפריטים ב"מבט" מסקנות גורפות, אבל אפשר להצביע על מגמות בסיקור התוכנית הכלכלית. ככלל, הדיווחים החדשותיים בערוץ 1 הזכירו יותר את הדפוסים הקבועים ב**ידיעות אחרונות**. ברוב המקרים נערכו הכתבות מנקודת מבטם של המפגינים. קריאת ההסתדרות לבטל את צווי החירום הנוגעים לפיטורי העובדים עמדה במרכז הדיווחים:

ביום שלישי ישבתו משרדי הממשלה שלוש שעות, ועובדי המדינה בערים הגדולות יפגינו מול הכנסת ומול משרד האוצר. כך החליטו היום מאות ראשי ועדים של עובדי המדינה שהתכנסו בתל אביב לכינוס חירום. ראשי ההסתדרות, ראשי ההסתדרות עובדי המדינה אמרו כי אם לא יבטל האוצר את צווי החירום – הם ישביתו את המשק (פריט 1 במהדורה, 4.7.1985). הוועדה המרכזת של ההסתדרות סמכה היום את ידיה על ההחלטה של מטה המאבק להשבית את כל המשק מיום ראשון, אם לא יושג הסכם עם הממשלה (פריט 5 במהדורה, 11.7.1985).

ההסתדרות נערכת למאבק נגד הפיטורים. בשלב הזה עומדת ההסתדרות על כך שכל הליך הפיטורין יעשה לפי התקשיר המאפשר למשוך את ביצוע התהליך לתקופה של שבועות יום לפחות (פריט 4 במהדורה, 25.7.1985). שלוש המובאות לקוחות מדברי הקריינות של המגישים חיים יבין ושרי רז בפתיה הכתבות. הן שימשו נקודת מוצא לדיון מצולם בנושא הפיטורים מנקודת מבט אחת מרכזית – זו של ההסתדרות. הכתב רוני סביר שוחח עם כמה מראשי ההסתדרות העובדים במקום מושבם, ששטחו את טענותיהם לפניו. במקצת המקרים חזר סביר על דבריהם:

מטה הפעולה של ההסתדרות עובדי המדינה דוחה היום את כוונת האוצר להימנע מהידברות ולעקוף הסכמים באמצעות צווים (4.7.1985).

ארבע שעות שומעים חברי הוועדה המרכזת על הבסיס לפשרה המסתמנת עם הממשלה: פחות פיטורים תמורת ירידה נוספת בשכר. אולם הרוברים חוזרים ומוחים על השיטה לפטר באמצעות צווי החירום (11.7.1985).

נציגי העובדים הוצגו – בשמם המלא ובתפקידם הרשמי – כסובייקטים עצמאיים הערים לזכויותיהם, ולא כרמויות פאסיביות הנתונות למניפולציות של האוצר או של הממשלה. העדות הטובה ביותר לאיזון הטלוויזיוני בייצוג עמדות ההסתדרות העובדים הייתה תביעת הממשלה לקיים משדר הסברה מיוחד על התוכנית הכלכלית בהשתתפות ראש הממשלה פרס, תביעה שעיתונאי ערוץ 1 סירבו בצדק לקבלה.³ כפי שאפשר לראות, **ידיעות אחרונות** הסתייג מחלקים רבים בתכנית הכלכלית, בעוד הארץ תמך בה בכל מאודו. **ידיעות אחרונות** העביר

נפגעי פעולות הטרור והסיעוד, חשוב לקרוא את רמת הביקורת. חלק ניכר ממנה הוטח בשרים שלא הסכימו לצמצום של ארבעה אחוזים בתקציב משרדיהם, הסכמה שהייתה הכרחית לעמידה ביעדי האוצר לקצץ עשרה מיליארד שקל מתקציב המדינה לשנת 2004.

בטור שכתב ב־17 בספטמבר ופורסם בעמוד הראשון של ידיעות אחרונות בכותרת "כמו גנבים בלילה", נזף סבר פלוצקר בממשלה על דרך קבלת ההחלטות שהובילה לאישור הקיצוץ בקצבאות. דעתו השלילית על העיתוי ועל אופן הצבעת השרים הודגשה בכותרת, אך הוא לא מתח ביקורת על נתניהו או על האוצר.

השרים שהשתתפו בישיבת הממשלה, ואלה שהצביעו בעד הקיצוץ בקצבאות או נמנעו מלהצביע נגדו, מתחמקים מאחריותם למעשה המר והנמהר. היינו עייפים, הם אומרים, לא הספקנו להתכונן, לא הבנו את הנקרא, הופתענו. תירוצים עלובים.

[...] שר האוצר הניח על שולחן הממשלה הצעת תקציב לימי רגיעה. אפשר לחלוק על פרטיה, אך יש בה היגיון משכנע [...]. הנימוקים ידועים: שיעור גירעון גבוה יותר ידרדר את המשק למשבר פיננסי, שיעורי מסים יותר גבוהים ידכאו את הפעילות הכלכלית ולא יכניסו אגודה אחת נוספת.

גם לכתב הרווחה של העיתון, דוד רגב, היו השגות, ובעיקר טענות, על היקף הקיצוצים. במאמר שפרסם בעמוד 7 (של אותו גיליון) תחת הכותרת "ממשלה כפוית טובה", בחר להתמקד בנפגעי פעולות האיבה שחבר הקיצוצים הונפה גם לעברם. שלא כמו פלוצקר מתח רגב ביקורת אישית על ראש הממשלה ועל שר האוצר וניסה להרחיב את גבולות הוויכוח על הקיצוץ בקצבאות המדינה. אבל דחיית הביקורת למשפט האחרון במאמר, והצנעת מדיניות הקיצוצים בשנים שקדמו ל־2003 הקהו את העוקץ מחומרת הדברים שכתב.

אם בידיעות אחרונות הקפידו על גווני מסוימים של רטוריקה ביקורתית, בהארץ ניסחו עמדה אחידה לפני הצבעת הממשלה (על הקיצוץ בקצבאות) ואחריה: בעד הקטנת הגירעון כמנוע צמיחה. מי שקורא את מאמרי הדעה של העיתון בקפידה מפנים אמת מוחלטת אחת: התכנית הכלכלית של נתניהו היא גלגל ההצלה היחיד ליציאה מהמשבר, המאבק נגדה עלול להמיט אסון על המשק והמניעים של מבקריה פסולים. הנה שתי דוגמאות מייצגות לפרשנויות הכלכליות בהארץ מ־16 בספטמבר 2003:

שטרסלר: הגדלת הוצאות הממשלה פירושה הגדלת החוב הממשלתי, הורדת דירוג האשראי של ישראל, העלאת הריבית ופגיעה בצמיחה. אימוץ הרעיון לפגוע בכבישים וברכבות, פירוש עוד מכה לצמיחה, ודחיית הרפורמה במס היא צעד נוסף הפוגע בצמיחה (עמ' 1א).

מאמר המערכת: "הקיצוצים חיוניים".

ראש הממשלה [...] הזכיר לשרים, שהממשלה חייבת לצמצם את הוצאותיה באופן חריף כדי שהגירעון בתקציב המדינה יהיה קטן ככל האפשר. רק בדרך זו יהיה אפשר, בעת ובעונה אחת לשמור על היציבות וליצור תנאים להצמחת המשק באמצעות המגזר הפרטי.

תוכנית האוצר עומדת בסכנת כרסום בגלל התנגדות מספר גדול של שרים, שאינם משלימים עם הצורך להקטין את הוצאות משרדיהם באמצעות צמצום פעולות וייעול.

הטקסטים האלה מדגישים את חשיבות הרובד הלשוני בעיצוב קליטת המציאות. באמצעות בחירה מכוונת של מונחים והקניית משמעות

הקטנת המגזר הציבורי, המלחמה במונופולים (תנובה, מקורות, חברת החשמל, בתי הזיקוק ונמלי הים) והפרטת בזק, בנק לאומי ובנק דיסקונט – נתניהו הציג תוכנית מרשימה, שבמדינה נורמלית אכן הייתה צריכה להביא לצמיחה".

אלא שכפי שמרמזת כותרת המאמר של שטרסלר בעמוד הראשון: "לוח וגיר: איש המכירות מפזר הבטחות", הכוונות הטובות, בעיניו, להקטין את הגירעון היו לא יותר מדיבורים בעלמא. לדבריו, "כמו בכל שנה, גם הפעם מפזרים באוצר הבטחות לגבי העתיד הרחוק יותר, אך דווקא לגבי השנה הקרובה מפירים את ההבטחות. 2003 הייתה צריכה להיגמר בגירעון של 3% אך תסתיים בגירעון ענק של 6%. בשנה הבאה הגירעון היה צריך להיות 2.4%, אך הוא הועלה אתמול ל־4% (8.9.2003).

משורה של גזרות, ובהן פיטורים במגזר הציבורי, קיצוץ בקצבאות הנכים ופגיעה בסל הבריאות, התמקד שטרסלר בשוק ההון, על משקיעיו הפרטיים. התמה המרכזית שלו בגופן שחור בולט, הייתה: "גירעון גבוה יותר פירושו דחיית המגזר הפרטי משוק ההון". ההבנה ששוק העבודה חווה האטה מתמשכת, ושהמשבר במשק החמיר את מצבם של החלשים הסתתרה במאמר מאחורי החשש לערעור יציבות הבורסה ולפגיעה בקבוצה קטנה יחסית שמשקיעה סכומי כסף לא מבוטלים במניות.

ידיעות אחרונות, כמו ערוץ 2, ביקש למזער את ההשפעות השליליות של התכנית הכלכלית על הציבור. הפרשן הכלכלי, גד ליאור, כתב על גזרות האוצר: "חשבון פשוט מגלה שאין אזרח במדינה שלא ייזוק בכמה עשרות ואולי גם בכמה מאות שקלים בחודש מהתוכנית הזאת. פה יעלו לו את מחירי המים והנסיעה באוטובוס, כאן לא יקבל עוד סיוע בשכר דירה, ושם תיאלץ אישה בת 45 לממן בעצמה את טיפולי ההפריה. קטן, אבל מרגיז" (8.9.2003, עמ' 2). ליאור המשיך במלאכת ה־play down (המעטה בערך) שהחלה בה יום לפני כן קרן מרציאנו, הכתבת הכלכלית של ערוץ 2: "בנימין נתניהו למד את הלקח הציבורי והפוליטי משורת הגזרות האחרונה שנחתה על הציבור הישראלי, ולכן לא נמצא בתקציב הזה גזרות גרנדיוזיות או דברים שיכולים לקומם את ההסתדרות או את הארגונים החברתיים, אלא גזרות קטנות ומעצבנות במיוחד" (8.9.2003, פריט מס' 3 במהדורה). המילים שחתמו את הפרשנות הזאת – "גזרות קטנות ומעצבנות"

– היו זהות לכותרת המאמר של ליאור. הן ביטאו רעיונות משותפים שכבר היו קיימים בתודעה ובחשיבה העיתונאית, אך גם שימשו דוגמה ליהירות ולשטחיות. במקרה של מרציאנו הייתה זו היומרה הכוזבת לחזות את תגובת ההסתדרות (שהתקוממה), ובמקרה של ליאור – הקביעה המטעה כי מימון עצמי לטיפול הפריה הוא "גזרה קטנה". החלטתה של ממשלת שרון ב־16 בספטמבר 2003 לקצץ עוד בקצבאות הביטוח הלאומי, נתקלה בהתנגדות עזה של כל הפרשנים. אבל חשוב לשים לב מי היו היעדים לביקורת ומה הייתה רמתה. סקירה של טורי הפרשנות בעיתונות ושל גילויי הדעת בטלוויזיה מגלה ממצא מפתיע: רוב הביקורת נמתחה על שרי הממשלה ולא על שר האוצר ופקידיו משרדו. כדי להבין מדוע קיבל נתניהו "פטור" מאחריות לקיצוץ של מיליארד ומאה מיליון שקלים בקצבאות הילדים, הנכים, המובטלים,

הנמלים, כפי שאישרה הממשלה באחרונה, מנוגדת להסכם באותו נושא שחתמו לפני כשלוש שנים עם רשות הנמלים ומשרדי האוצר והתחבורה. אך אפילו בנסיבות אלה, השבתת הנמלים היא צעד בלתי הולם" (1.10.2003).

העיתון לא רק יצר אווירה גלויה נגד העובדים, אלא חיזק את ידי הממשלה בהחלטתה לשבור את שביתת עובדי הנמלים. הפרשן המשפטי משה גורלי הסביר כי "הממשלה לא עברה על החוק, אלא שברה את כללי המשחק במטרה לשבור ארגון עובדים חזק שמצליח לטרפד כל ניסיון להתייעלות, תוך צפצוף, כשצריך, על צווי בית הדין" (2.10.2003, עמ' 2א).

הדברים הבוטים האלה מעוררים כמה תהיות: ראשית, האם התנגדות העובדים ל"התייעלות" – הגדרה "נקייה" לפיטורים – היא עילה לביטול הסכמים בדרכים כוחניות? שנית, האם אין בצעדי הממשלה משום הפרה של דיני חוזים? שהרי לא רק העובדים עוברים על החוק כשהם מפרים צווים של בתי הדין. ושלישית, האם לעובדים, בדיוק כמו למעסיקים, אין זכות להריוח משכורות גבוהות? גם גורלי הבין כי "ארגון עובדים חזק", כהגדרתו, יסרב למכור את כוח העבודה שלו תמורת מחיר הנמוך ממה שהמעסיק החדש, הפרטי, יכול להרשות לעצמו לשלם.

שביתת עובדי המדינה, כך נדמה, שינתה את יחסו של ידיעות אחרונות לשחקנים הכלכליים. אם בימים שלאחר הצגת התכנית הכלכלית נמצאו קולות מעטים בעיתון שהתבטאו נגדה, השביתות הצליחו לאחד את הפרשנים הכלכליים לתמיכה גורפת בה. מי שסימל את המפנה בכתיבה, יותר מכל פרשן אחר בידיעות אחרונות, הוא סבר פלוצקר. תחת כותרת מאמר המערכת, "שביתת שווא", הבהיר פלוצקר באופן שאין לטעות בו כי השיטה הכלכלית של השמאל לא תחליף את המשק מהמשבר העמוק שנקלע אליו:

עוד לפני שבאים להתווכח על שמאל ועל ימין, צריך להכיר את העובדות. לממשלת ישראל תקציב גירעוני בשיעור מבחיל והיא מוכרחה, בליט ברירה, לסגור אותו [...] מאז האינתיפאדה, המגזר הציבורי חי בחממה. הוא השמין, התרחב וספג עובדים נוספים, בשעה שהמגזר העסקי חי בצמצום ובדיאטה. עכשיו, הסיפור הזה נגמר [...] שעת הרוזן הגיעה לממשלה [...] זהו תהליך שאין מנוס ממנו: אף ממשלה בישראל, גם סוציאליסטית למופת, לא תוכל לייצר משאבים יש מאין. לכן היא לא תוכל לסטות ממסלול של קיצוצים וריסונים, של חיסכון וייעול (3002.9.03).

הרטוריקה של פלוצקר הזכירה את משל "השמן והרזה" המפורסם של נתניהו ממאוס 2003, שבו השווה את המגזר הציבורי לאדם שמן שתופח והולך עם השנים, בשעה שהמגזר הפרטי, "האדם הרזה", ממשיך להתכווץ אבל נושא כל הזמן על גבו את "השמן". מערך הדימויים הזה תוגבר במילים כמו "קיצוצים", "ריסונים", "חיסכון" ו"ייעול", וברעיונות אידאולוגיים מבית מדרשו של הנאו-ליברליזם. ירון לונדון המשיך את הקו של פלוצקר בידיעות אחרונות. החרפת העיצומים והצטרפות עובדי הנמלים לשביתות קיבלו אצלו שתי תגובות פרשניות מקבילות: הראשונה, האדרת נתניהו, והשנייה, הוקעת העובדים. הנה חלק מתוך מאמר המערכת של לונדון, תחת כותרת הציווי "דברו", הממחיש זאת:

שלילית למונחים מתחרים, הגדירו הכותבים את האופן שבו נתפס המשבר הכלכלי וקבעו מהן הדרכים הנכונות להתמודדות עם הגירעון הגדול בתקציב. אצל שטרסלר מעורבות הממשלה בכלכלה טעונה במשמעות שלילית. היא עלולה לפגוע בצמיחה (מונח ששטרסלר מקפיד לחזור עליו), להעלות את הריבית ולדחות את הרפורמה במס. באופן דומה השתמש מאמר המערכת של הארץ בעגה כלכלית נאו-ליברלית. כותרת המאמר, "הקיצוצים חיוניים", העבירה מסר של הכרחיות (התכנית הכלכלית) ושל היעדר חלופה אחרת. מדיניות האוצר תוארה במונחים חיוביים כמו התייעלות, יציבות וצמיחה. כאמור, יחסו של הארץ אל התכנית הכלכלית ואל מחולליה היה אחר, בלא קשר לפגיעה בקצבאות. מאמר המערכת של העיתון, שפורסם ב־17 בספטמבר תחת הכותרת "תקציב בערפל", הראה חיבה יתרה לנתניהו ועוינות לעובדים:

שר האוצר מתכנן אמנם לבצע סדרה ארוכה של רפורמות, שאם יעברו, יוכלו לגרום לתזוזה מסוימת במשק. מדובר בפירוק מונופול נמלי הים, בטיפול במונופול המזון הגדול תנובה, בפיצול בתי היוקוק וחברת החשמל, ברפורמה מקפת במקורות ובמינהל מקרקעי ישראל, ובהפרטת בנק לאומי, בנק דיסקונט, אל-על ובזק. אבל כל המהלכים הללו כרוכים בעימות עם ועדים גדולים וחזקים, שדרושה ממשלה נחושה מאוד כדי לעמוד מולם.

הבחירה הטעונה במילים כמו "פירוק", "טיפול", "פיצול" ו"עימות" לא הייתה מקרית; הן הוצמדו לוועדי העובדים החזקים במשק. הבניה שלילית זו הייתה חלק מתפיסה כוללת של ביטול העבודה המאורגנת או לכל הפחות החלשתה, גם באמצעים כוחניים. הקריאה להיאבק בעובדים השתלבה עם טענת העיתון כי הפחתת המסים על עבודה – צעד המגדיל את האי-שוויון בהכנסות (שכן ממילא שכרם של העובדים העניים נמצא מתחת לסף המס) – תעודד צמיחה.

פרשנות ישירה נגד משרד האוצר נשמעה דווקא בחדשות ערוץ 2. עם זאת, לפרשן אמנון אברמוביץ' היו השגות פוליטיות, לא כלכליות, על סדרי העדיפויות בחלוקת התקציב. במקום לעסוק בהשלכות הקיצוצים על מערכות הבריאות, החינוך והרווחה, ועל נתמכי הביטוח הלאומי – ובהם נכים וקשישים – הוא העדיף למתוח ביקורת על האוצר שלא עמד בהצעתו המקורית לצמצם את התמיכה בשירותים הדתיים ואת ההשקעה בתשתית מעבר לקו הירוק.

בהצעת התקציב נאמר שהמועצות הדתיות תפורקנה ושירותי הדת יועברו לרשויות המקומיות. זה מהלך מתחייב. אפילו שר האוצר בעבר – יהודי דתי – יעקב נאמן, תמך בו [...] משרד האוצר נסוג מהצעתו שלו. והרכיב בשני: השטחים. כבישים עוקפים בשטחים בלבד – 071 מיליון שקלים בשנים 4002-3002. אף שקל אחד לא יקוצץ. לסיכום, אני אומר כך: זהו תקציב אכזר מנקודת מבט אנושית ועדיין מאוד פוליטי, וכדאי בשעה קשה זו להיות או עסקן דתי או מתנחל או שני הדברים גם יחד (3002.9.61, פריט מס' 5).

עם תחילת עיצומי העובדים הבהיר עיתון הארץ שגם אם ברור שהממשלה מעוניינת להפר הסכמים, אין במדיניות זו משום הצדקה להשבתת המשק. זו הייתה העמדה הרשמית של העיתון, כפי שבאה לידי ביטוי במאמר המערכת תחת הכותרת "אקדח לרקתו של מי?" "בעוד שטענת ההסתדרות על הפרת הסכם עם המדינה ביחס לעובדי המדינה מופרכת, יש ממש בטענת עובדי הנמלים, שתוכנית תאגוד

תפקידו של נתניהו בתחום הכלכלה מקביל לתפקידו ההיסטורי של ברק בתחום המדיני: שניהם אילצו אותנו לראות את המציאות נכוחה [...] דרכו של ברק נכשלה, [...] ואילו נתניהו עשוי להצליח מפני שרוב הציבור מבין שאין ברירה. מותר לשר האוצר לזקוף לזכותו הצלחה פדגוגית. העובדים מעדיפים להשתמש בנשק יעיל יותר, שהוא כוחם לחנוק את המשק. הנוקים עצומים. יצואנים יפסידו הון ועלולים לאבד את הלקוחות (3002.01.1).

הטיות שליליות בסיקור השביתות ובייצוג העובדים

העיתונות המודפסת וערוץ 2 לא הסתפקו בתיאור השביתות, על משתתפיהן במגזר הציבורי, ההיקף שלהן, התביעות של יוזמיה וכולי, אלא נקטו עמדה נגד העובדים. הטיה זו לא הוגבלה רק למאמרי הדעה בעיתונות ולגילויי הדעת בטלוויזיה. היא חלחלה לדיווחי החדשות. הכתבים המסקרים ניסו להסיט את תשומת הלב הציבורית מהעובדים לאזרחים הסובלים מהשביתות. במקרים רבים הוטלה האשמה הבלעדית לתוצאות השביתה על העובדים. דוגמה לכך היא הדרך שבה סוקרו העיצומים של עובדי המכס בנמל התעופה בן גוריון:

כותרת בידענות אחרונות: "סיוט במסלול הירוק". גוף הידיעה: המוכסים הציבו מחסומים והחלו לבדוק נוסעי נוסע. תוך זמן קצר השתרכו תורים ארוכים ו"הפיצוץ" לא איחר להגיע. נוסעים שאיבדו את סבלנותם החלו לדחוף ולקלל. רבים מהם אף התפרצו החוצה מבלי לחכות לבדיקה (30.9.2003, עמ' 2).

כותרת בהארץ: "הנוסעים לא שמעו על השיבושים והתעצבנו". פסקת הפתיחה: "אני כועס. תמיד פוגעים באזרחי הקטן. כל המלחמות שלהם נעשות כל הזמן על הגב שלנו", אמר אתמול משה טובול מנתניה, תוך שהוא מתקדם לאטו עם עגלת המזוודה שלו בנתב"ג (30.9.2003, עמ' 3א).

כתבה בערוץ 2: גם אם יש סימפטיה לשובתים, היא נגמרה בנמל התעופה. אלפי ישראלים שחזרו לארץ אחרי נופש ראש השנה נאלצו לעבור בדיקות יסודיות במסלול הירוק במכס [...] ויש כאלה שפשוט לא התאפקו: תגרות ידיים פרצו. נוסע אמר בכעס לכתבת קרן מרציאנו: "אני לא מבין למה עם ישראל לא עושה פה איוז מהומה גדולה ופורץ את המחסומים האלה" (29.9.2003, פריט מס' 2).

מיותר כמעט לרון בהשלכותיו של סיקור כזה על הקוראים או על הצופים. אבל חשוב לחשוף את המוטיבים התמטיים שעמדו בבסיסן של הכתבות האלה, שהרי אותן כתבות אובייקטיביות לכאורה נדפסו בעמודי החדשות של העיתון ונכללו בחלקים האינפורמטיביים של המהדורה החדשותית בטלוויזיה. אחד המוטיבים האלה היה הצגת השביתה כמעשה שפוגע ברווחת האזרחים. הרושם היה כי עובדי המכס התעמרו בציבור במקום להיאבק בממשלה. "המלחמות שלהם", נכתב, "נעשות כל הזמן על הגב שלנו". האבחנה בין המלחמות "שלהם" ובין הנוחות "שלנו", הנוסעים, הגבירה את הניכור ואת העוינות אל העובדים. בשום מקום לא צוין שזהו מאבק על דמותה של חברה, על סולידריות חברתית, על ביטחון תעסוקתי.

מוטיב אחר שחזר על עצמו היה הדימוי השלילי של השובתים. הפרופיל התקשורתי של עובדי המכס, כך נדמה, הושתת על תכונות כמו כוחנות, נוקשות, אנוכיות וחוסר התחשבות. הצבת המחסומים, העבודה האטית, העימותים עם הנוסעים וחוסר הנכונות להיענות לתביעות האוצר – כל אלה תרמו לייצוג השלילי של העובדים.

בערוץ 2, אולי אף ביתר שאת מאשר בעיתונות המודפסת, עברו עובדי הנמלים תהליך של דה לגיטימציה ודה הומניזציה. לכאורה לא נקט הערוץ עמדה נגד העובדים עקב רצונו לשמור על מידה של ניטרליות. הכתבים שדיווחו מטעמו הקפידו לשמור על טון ענייני, בלי להוסיף שיפטים או דעות משלהם. עם זאת, הבמה הרחבה שניתנה לכל משמיצי עובדי הנמלים (מנתניהו, דרך פקדי האוצר ועד אחרון האזרחים) – בד בבד עם הפרת עקרון האיזון – תרמה לקעקוע השביתה ככלי להגנה על זכויות העובדים, ולהבניה השלילית של השובתים. די לנתח את מהדורת החדשות של הערוץ מ-30 בספטמבר 2003 כדי להבחין בכך.

המהדורה נפתחה בציטוט הבא של שר האוצר: "2,000 איש מחזיקים בגרון 6 מיליון אזרחים". הכתבה, שלוש דקות ו-33 שניות אורכה, הייתה בנויה כרונולוגית כך: תחילה נראה יצואן פירות כשהוא מטיח בעובדי הנמלים: "מה שהם עושים אתנו – אני קורא לזה התעללות. הם הכריזו עלינו מלחמה". לאחר מכן פורטו נזקי השביתה והובאו דברי נתניהו בגנות העובדים. רק בחלוף דקה ו-53 שניות מפתחת הכתבה הובאה תגובתו של נציג ועד עובדי הנמל בחיפה, שש שניות בלבד היה אורכה. לקראת סיום הכתבה התייחסה הכתבת, קרן מרציאנו, לכוונת האוצר לשבור את שביתה העובדים, שפקידי המשרד קראו להם "בריונים", בכל מחיר.

גישתו של ערוץ 1 אל שביתת הנמלים הייתה הפוכה במידה רבה מזו של כלי התקשורת האחרים. ראשית, השביתה התרחשה בתוך הקשר רחב, ולא סוקרה כמאורע יחיד, חסר פשר. הכתב הכלכלי של ערוץ 1, עודד שחר, הקפיד למתוח בדיווחיו קו ברור בין סיבה לתוצאה ובין מניע להתנהגות. כך הוא נשמע ב-1 באוקטובר: "בנימין נתניהו נמצא עכשיו בעין הסערה. הוא מבקש לטלטל את המשק ולשנות את כללי המשחק, ואולי דווקא בשל כך ההסתדרות והעובדים נאבקים הפעם עד הסוף" (פריט מס' 3 במהדורה). שנית, טענות העובדים הוצגו במקרים רבים לפני עמדת האוצר. נקודת התצפית של הכתבים עברה אל השובתים בדיווחים רבים. דוגמה לכך אפשר לראות בתחילת כתבתו של נפתלי בן סימון, שסיקר את יום השביתה השני בנמלים: "החלטות הממשלה הערב להשתמש בנמלי עקבה ופורט סעיד ולהפעיל את מספנות ישראל כדי לשבור בכוח את השביתה מסעירות את עובדי הנמלים. מבחינתם, הממשלה חצתה קו אדום ומסוכן ביחסי העבודה במשק". לאחר הפתיח הובאה ההתייחסות של דודו פרץ, חבר ועד העובדים בנמל חיפה, לצעדים שננקטו נגד השובתים: "בינתיים, מנסים לעבוד בשיטת הפחד והכוח, להפחיד אותנו [...] לא מטריד אותנו; שיעבירו בעקבה, שיעבירו מאיפה שהם רוצים מטען". עובד אחר בנמל חיפה, אלברט סבג שמו, צולם כשהוא מנופף בתלוש משכורת ופונה בהתרגשות לכתב: "על מה אנחנו מדברים פה, 35 שנה בנמל, על 6,500 שקל". רק לקראת סיום דיווח על נזקי השביתה מנקודת התצפית של היצואנים (1.10.2003).

עובדי הנמל היו מרכז הכתבה של בן סימון: חבר ועד שמתח ביקורת על דרכי הפעולה הכוחניות של הממשלה, עובד שביקש לנפץ את מיתוס המשכורות הגבוהות של כל עובדי הנמל (מיתוס שמתעלם

העובדים נדונו בהקשר כלכלי חברתי רחב. הכתבים המסקרים טיפלו במחאה על כל היבטיה, ממניעיה ועד להשלכותיה. כלומר, הם לא התמקדו רק בגילויי ההתנגדות החריפים למהלכים הכלכליים של הממשלה, אלא גם בסיבות העיקריות למצוקת המפגינים. בחדשות 2, לעומת זאת, התמקדו הכתבים בנזקי השביתה למשק ובסבל שנגרם לציבור. במקרים רבים נשאו העובדים בחלק גדול מהאשמה ומהאחריות לכאוס הכלכלי. הם היו לכלי ניגוח בידי מבקריהם החריפים, והוצגו כאיום ממשי על הסדר הציבורי.

המסקנות במאמר זה מוגבלות מטבע הדברים למסגרת הזמן והמקום הנבחרים. אפשר לראות במשבר הפיננסי העולמי ב-2008, או בהפגנות ההמון של מעמד הביניים בישראל ב-2011 (ראו: Elbaz, 2014; Tenenboim-Weinblatt, 2015, pp. 384-386), דוגמאות לנקודות מפנה בסיקור ובפרשנות כלכליים. אולם כדי לאמת זאת מחקרית או לאשש כל מקרה מבחן אחר, עלינו לבדוק אם השינוי הוא פרדיגמטי, כלומר מהותי, רחב ומתמשך, ובהנחה שכן – לנסח כללים מנחים להגדרתו ככזה. כך יהיה באפשרותנו לתרום, ולו במעט, להרחבת הידע הקיים בחקר התקשורת הפוליטית והכלכלית.

הערות

- 1 ננסי פרייזר מכנה שינוי אידאולוגי משמר מציאות כ"תיקון משמר" ושינוי אידאולוגי מתקן מציאות כ"תיקון משנה" (Fraser, 1995, p. 82).
- 2 מדגם הטלוויזיה היה מצומצם לעומת העיתונות המודפסת מסיבות טכניות. ארכיון הסרטים של ערוץ 1 העמיד לרשות המחקר הזה שמונה קלטות בפורמט "יומטיק" – קלטות מקור שלא עברו תהליכי דיגיטציה. קלטות אחרות מאותה תקופה, שלא הועברו לפורמט דיגיטלי, אבדו או נשמרו במצב טכני ירוד מבחינה ויזואלית. בהיעדר ארכיון חלופי ומכיוון שהטלוויזיה הייתה חד-ערוצית, נשאר המדגם מוגבל.
- 3 החלטה זו של הטלוויזיה עוררה תגובות נסערות. כותרת ענק בידיעות אחרונות ציטטה את דברי שר האוצר, יצחק מורעי: "הטלוויזיה מתנכלת למדינה, מתעללת בממשלה, פוגעת בכלכלה" (8.7.1985, עמ' 3).

מקורות

- אהרני, י' (2007). "אליטות עסקיות חדשות", בתוך: א' בן-רפאל ו' שטרנברג (עורכים), **אליטות חדשות בישראל** (עמ' 80-113). ירושלים: מוסד ביאליק.
- אקשטיין, ש', ב' זילברפרב ו' רוזביץ (1998). **הפרטות חברות בישראל ובעולם**. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- ביכלר, ש' ו' ניצן (2001). **מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום**. ירושלים: כרמל.
- בן-פורת, א' (2001). "אי-שוויון חברתי בישראל", בתוך: א' יער ו' שביט (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית**, כרך א (עמ' 487-584). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- דרוזן, ר' (2012). **האם התקשורת הכלכלית בישראל חופשית?** ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- דורון, א' (2003). "משטר הרווחה במדינת ישראל: מגמות השינוי והשלכותיהן החברתיות", **סוציולוגיה ישראלית**, ה(2), עמ' 417-434.
- כספי, ד' (2001). **תמונות בראש: דעת קהל ודמוקרטיה**. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- קמה, ע' ו' פירסט (2015). **על ההדרה: ייצוגים תקשורתיים של "אחרים"**. תל-אביב: רסלינג.
- שלו, מ' (1993). "עובדים, מדינה ומשבר: הכלכלה המדינית בישראל", בתוך: א' רם (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים** (עמ' 148-171). תל-אביב: ברירות.

מפערי השכר בין הבכירים לפועלים), עובדי נמל שהתקהלו זה לצד זה כדי להגן על זכויותיהם. לעובדים האלה יש שמות, פרטים מזהים, דעות עצמאיות ומטרות ברורות. הם אינם מייצגים את הסטראוטיפ הנפוץ של עובדי נמל אלימים, חמדנים ואנוכיים.

תמונת המצב בעיתונות המודפסת ובערוץ 2 הייתה שונה מזו של ערוץ 1. הארץ העלה על נס את תכניו הכלכלית של בנימין נתניהו, ניסח עמדה עקרונית נגד השביתות ושיקף את עמדות האוצר. **ידיעות אחרונות**, דרך הפרשנות של סבר פלוצקר (העורך הראשי לענייני כלכלה), היה שותף להבניה של שיח כלכלי-חברתי נאו-ליברלי. ערוץ 2 נטה לתאר את המובטלים כבטלנים, להאשים את העניים בעוניים, ולהטיל את האחריות לנזקי השביתה על העובדים ולא על הממשלה. העיוותים האלה הם פועל יוצא של פרקטיקות ומנגנונים אידאולוגיים שהעניקו קדימות לדעות האוצר.

דיון מסכם ומסקנות

מעיון בממצאי המחקר העוסקים בכיסוי התכנית ליישוב המשק ב-1985 ותכנית ההבראה לכלכלת ישראל ב-2003 ניכר שעל ציר הזמן הייתה שונות רבה ובה בעת אחידות בין כלי התקשורת, ובינם לבין עצמם. השינוי הגדול ביותר היה ב**ידיעות אחרונות**. בכל הנוגע לתכנית היישוב היה מנעד הקולות רחב. העיתון השאיר מקום לביקורת חברתית על חלוקת הנטל הלא צודקת, על שחיקת השכר של העובדים ועל הפגיעה המתמשכת בעניים. לעומת זאת, אם בימים שלאחר הצגת התכנית הכלכלית של נתניהו נמצאו **ידיעות אחרונות** קולות יחידים שהתבטאו נגדה, הרי שהשביתות הצליחו לאחר את הכותבים הכלכליים למסגרת פרשנית אחת שאישרה את הצעות האוצר. לקהל הקוראים הובהר כי התכנית הכלכלית הכרחית, וצמצום הגירעון הוא צו השעה. מנגד, התבוננות מעמיקה בהארץ מגלה שהתייחסות הכותבים לנושאים כלכליים היא מונוליתית, מגובשת וחד-משמעית. כלכלת השוק החופשי מתוארת במונחים חיוביים של צמיחה, ניידות ותחרות בשתי תקופות המחקר. הפרשנים הבכירים בעיתון ניסו ליצור רושם שתכניות האוצר מבוססות על ידע מקצועי, וכל המפקפק באמת האובייקטיבית של מומחי המשרד נאחו בדעה פוליטית קדומה.

דומה שהגישה השלילית של הארץ להסתדרות, ובעיקר לוועדי העובדים, מקורה באיום הנשקף מהקבוצות האלה על מערכת הערכים שהעיתון ביקש לקדם. לנוכח המרחק האידאולוגי העצום בין הפרשנים למושאי כתיבתם, התקבעה במאמרי המערכת הכלכליים רטוריקה של ניכור. רטוריקה זו, שהייתה רוויה בהערכה שלילית של העובדים, היא חלק מרשת תמטית של דרכים להתמודדות עם תביעות ההסתדרות. הדרך הראשונה והיעילה ביותר לדעת הארץ, היא פיתורים המוניים של עובדים מהשירות הציבורי. הדרך השנייה שהעדיף העיתון ב-2003, הייתה נטרול כוח ההשפעה של ועדי העובדים הגדולים כחלק מתכנית כוללת להחלשת העבודה המאורגנת בישראל. דרך שלישית לעיצוב התודעה הייתה חיזוק המגזר הפרטי, הכוח היצרני והרווחי בחברה, על חשבון המגזר הציבורי הבוזוני והמסורבל.

גישה שונה בתכלית מזו של הארץ גילה ערוץ 1, שהקפיד לשמור על איוון בדיווחים הכלכליים. ניתוח הכתבות מגלה שהפגנות ושביתות

- Johnson-Cartee, K. (2005). *News Narratives and News Framing: Constructing Political Reality*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Kellner, D. (1995). "Cultural Studies, Multiculturalism and Media Culture", in: G. Dines & J. M. Humez (eds.), *Gender, Race and Class in Media: A Text-reader* (pp. 9-20). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tenenboim-Weinblatt, K. (2014). "Producing Protest News: An Inquiry into Journalists' Narratives", *International Journal of Press/Politics*, 19(4), pp. 410-429.
- Van Dijk, T.A. (1988). *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Wolfsfeld, G. (1997). *Media and Political Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carey, J. W. (1989). *Communication as Culture: Essays on Media and Society*. Boston: Unwin Hyman.
- Elbaz, S. (2015). *Rethinking Israeli Journalism: Core Values and Media Revolution*. New York: Israel Academic Press.
- Fiske, J. (1991). "Postmodernism and Television", in: J. Curran & M. Gurevitch (eds.), *Mass Media and Society* (pp. 55-67). London: Edward Arnold.
- Fraser, N. (1995). "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age", *New Left Review*, 212, pp. 68-93.
- Gitlin, T. (1980). *The Whole World is Watching*. Berkeley: University of California.
- Gross, L. (1991). "Out of the Mainstream: Sexual Minorities and the Mass Media", in: M. Wolf & A. Kielwasser (eds.), *Gay People, Sex and the Media* (pp. 19-46). New York: Harrington Park Press.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.